

MARKO POGAČAR

ADOLFOVE UŠI

Berlinski dnevnik

KONTRAST

Beograd, 2023.

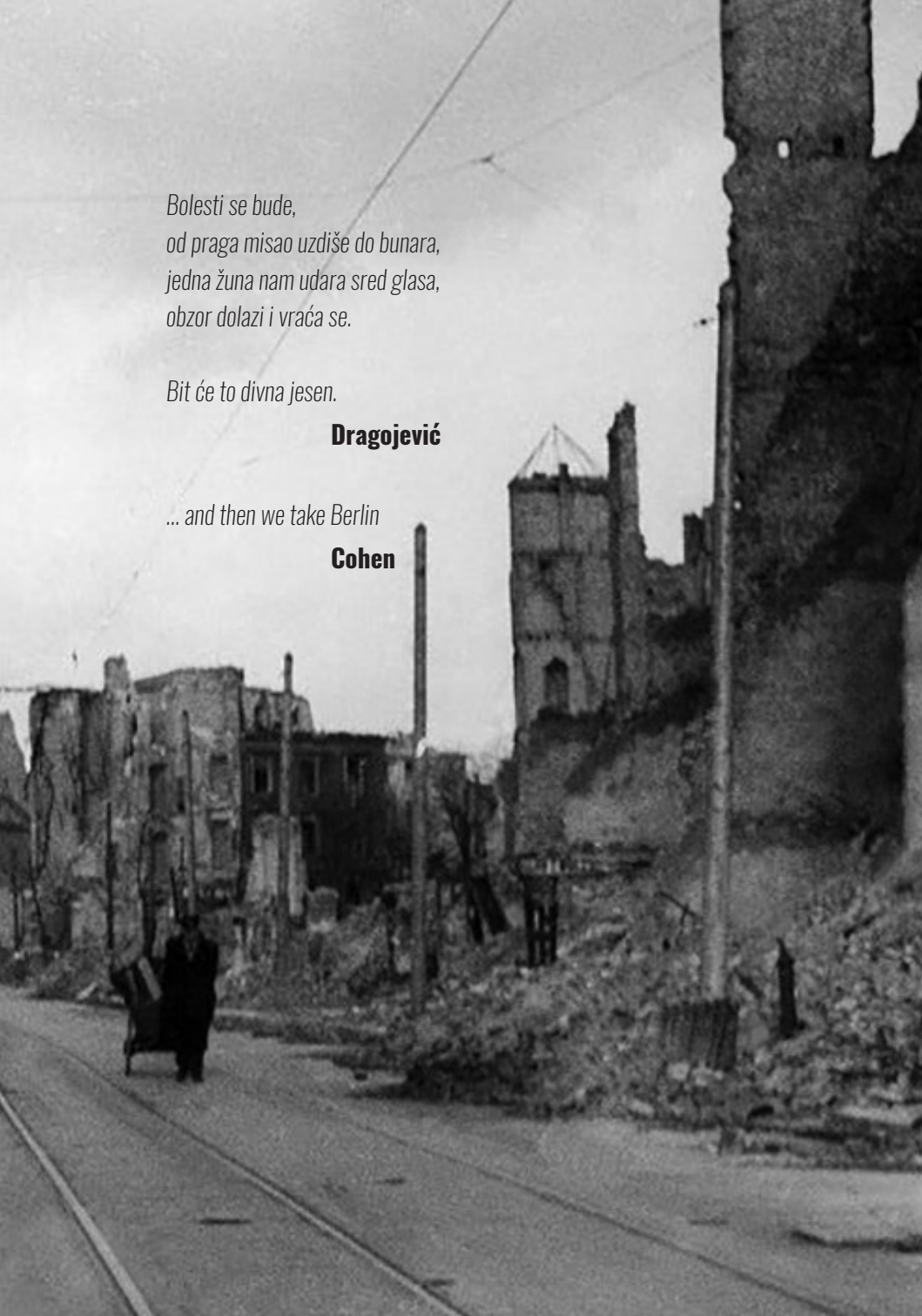

READY MADE

*Moj ćale je hteo pešaka do Berlina
da uhvati lično Adolfa za uši...*

Bajagić

*Miruj, ne gledaj naš put
s toliko tuge, nije zauvijek
zagubljen, srh ljepote izgleda
dolazi – bolesti se bude*

*Bolesti se bude,
od praga misao uzdiše do bunara,
jedna žuna nam udara sred glasa,
obzor dolazi i vraća se.*

Bit će to divna jesen.

Dragojević

... and then we take Berlin

Cohen

Prvi dan

Bio je nježan, još uvijek oštar proljetni dan, u armaturu drveća uplitala se polako sjena kao nečujan dokaz života, a pod budućim krošnjama je bujala zemlja i njezin trijumf je bio očit: groblja su dobro rodila.

Prije desetak godina stanovao sam u Kreuzbergu i pokušavao pisati roman. Moja soba nalazila se u neposrednoj blizini groblja, koje se s visokog prozora moglo i vidjeti, no u Berlinu se uvijek živi nedaleko neke nadgrobne ploče: ovaj je grad više od drugih srastao s imenima svojih mrtvih. Roman nisam zapravo pisao. Više sam, baveći se u stvari kraćim formama, u trenucima grča, euforije ili dokolice tu misao beskonačno prevrtao po glavi. Bio sam dotad objavio pet-šest knjiga, od kojih barem jednu u proznom slogu, izgubio pokoju zabludu i prve od ideala i – u srednjim dvadesetima – pokazivao već vidljive znakove ćelavosti. Sve je, dakle, upućivalo na najduži prozni oblik.

Nisam, međutim, dospio mnogo dalje od rečenice kojom započinje ovaj tekst, ili neke od njezinih varijanti. U kojem god pravcu krenuo razbijao sam se o njenu točku kao uporan, na obalu moguće pomalo kivan val, što me noćima vodilo zaključku da sam za roman *nepredodređen* i za njega suštinski nespreman ili – u boljoj, lažljivoj jutarnjoj verziji – da negdje u meni vrije još uvijek previše nekog neodređenog no divljeg *pravog života*, života kojem njegovo stvarno i metaforičko ključanje ne dopuštaju da se slegne u gorki talog fikcije. Roman, istina, nikada nisam napisao – taj ni neki drugi – no izvor jalove građe one nesuđene prve rečenice, njen gluvi barut, snaga njezine točke koja je sjemenku pretvorila u čvrst i neprelazan bedem, ispostavit će mi se godinama kasnije kao rukom nažvrljan račun, jedan od onih čiji rukopis odmah prepoznamo no nismo u mogućnosti reći umiru je li nas ta prisnost ili nas, naprotiv, užasava.

Problem rečenice bio je u tome što je, to mi je sada jasno, po principu na prvi pogled nalik onom haikua, ali od njegove otvorenosti beskrajno udaljena i svakoj otvorenosti upravo suprotna, pokušala u sebi sputati čitav svijet i njegov na simbol sveden lakonski princip: u svojoj pretencioznosti ona je bila roman po sebi i nije trpjela isprike ni apendikse. Ona sama bila je potpuna slika poraza, ukazujući istodobno na paradoks koji, uslijed njegove posvemašnje apoteoze, omogućuje život van knjiga i drugih bjegova, to jest takozvani *normalan život*: njegov bezuvjetan i temeljit zaborav.

* * *

Rano je poslijepodne, a ljetno je kao usuprot vremenu dana kasno. Sažeto na vlastitu umanjenu, u leći obrnuto toga dvogleda spašenu sliku, ipak još nije posve spustilo gard i lišće platana zrele je zelene boje. Ne, zelena nije boja neiskustva i mladalaštva; tek nekoliko nijansi dijeli je od porinuća u glatku, pretjeranu crninu.

Sjedim u caféu Strauss, na samom dnu Bergmannstraße. Nisam siguran nosi li ime Bavarca Richarda Strausa ili njegovog mlađeg prezimenjaka Johanna, ali je, uzimajući u obzir napadno bečki štih lokala, za pretpostaviti da je riječ o kralju polki i valcera, gudaču zloglasnog *Plavog Dunava*. To je imenovanje u oba slučaja pogrešno. Dunav je smeđ, sličniji mlijekom upropaštenoj kavi, ili očima moje majke. Kafić se, ipak, nalazi u pomoćnoj zgradi mrtvačnice groblja Friedrichswerderscher Friedhof II, katnici od nekoć crvene cigle okruženoj s još dvije druge, međusobno povezane grobne poljane, te bi mu svakako bolje pristajalo prezime smrtopisima sklonijeg Richarda, autora *Smrti i transfiguracije*, *Žene bez sjene* i *Miruj, dušo moja*. Nije, također, isključeno da je u pitanju najobičniji njemački noj. Terasa gleda na šumu spomenika na kojima bliješte svježja, ili se

tek naziru neka davno napuštena imena. Križeva nema mnogo. Nasuprot ulazu smjestila se, prikladno, kamenorezačka radnja. Ploče pred njom potvrđuju da se i stećci rađaju bezimeno. Među blokovima, poput svjetionika, za nekoliko dužina strši uspravni mramorni astronaut.

U nas južnjake bez zemlje je, čini mi se, još od djetinjstva usađen duboki zazor od groblja. Plašimo ih se, izbjegavamo koliko možemo, ignoriramo njihovo prisustvo kao da ondje stanuje sama smrt koja će, držimo li joj se daleko od očiju, na nas već blago zaboraviti. Protestantски je, moguće općenito sjevernjački odnos prema kućama mrtvih drukčiji. Groblja su probavni organi gradova, šetnice, mjesta gdje se u miru sjedi i čita, prepušta prvoj ili veoma kasnoj ljubavi i pravi piknik. Više nego na strahotu smrti, upućuju ona na užas vječnog života. Jugoslaven, međutim, ni zaljubljen ne zaboravlja da je sa svih strana okružen mrtvima.

* * *

Između dvije kave, prve koja me probudi i druge koja donese ludilo, oglasila su se zvona. Uz stolove cafea Strauss s noge na nogu vuče se skromna pogrebna povorka. Sve skupa desetak ljudi ispraća lijes. S terase jasno se vide raka i njezin krtičnjak; bilo bi se čovjeku moguće do nje dobaciti vrećicom šećera. Šećer je smeđ, jer se na to ovdje i danas svela zloglasna mogućnost izbora: berlinsko je građanstvo progutalo vlastiti rasizam bez da se zagrcne, a šećer sam po sebi ustoličilo kao nezaobilazan klasni signal.

Miješam tamnu tekućinu dok sanduk klizi na svoje mjesto, a ljudi u lakoj crnini djeluju neobično mirni, ležerni, kao da je umro netko neopisivo star. Violinist kojeg ne vidim izvodi zavodljiv, meni nepoznat napjev, nikakav *Il Silenzio*, nikakva *Marcha Funebre*, nježan vibrato struna nasuprot pompoznom plehu,

i taj se komad, još uvijek titrajući u zraku i kad zemlja nalik ledenom orahu zabubnja blanjanim drvom, naizgled zauvijek prepliće s pjesmom kosova.

Drugi dan

Započeo sam ovaj dnevnik s pravom javnosti smrću, njezinim opisom stisnutim u svakodnevnu scenu, jer je jasno da je smrt onaj nepokretni pokretač, moguće jedini dosljedan početak uopće, a naročito uspješan početak za pisanje, kao i inače za život presudno važnog zaborava. Jednako, možda i više nego ono čega se sjećamo, mi smo taj tamni ponor u nama, bezdan izgubljenoga koje se taloži u točku vremenom neokrznute mogućnosti, i naša budućnost najviše nalikuje upravo njemu: našem zaboravu koji je barem jednako toliko tuđ, naprosto svačiji. On je to mjesto u kojem se goli susrećemo sa svijetom, iz njega kao ponornica izvire fikcija. Sjećanje nije ništa drugo nego budući zaborav, zaborav uhvaćen u jednoj od svojih bezbrižnih mijena; gusjenica zaborava koja se sprema uzletjeti. Slično je flešu kamere čiji bljesak načas razdvoji tamu ostavljajući za sobom mutnu polaroid-fotografiju, na svjetlo nasukanu slamčicu nade. Zaborav, međutim, predstavlja proleptu, avangardu, budućnost sjećanja, njegovu sudbinu i zlatno doba. Žednom rikom oglašava se odande nezgodna utvara identiteta, jer u srži svakog konačnog identiteta leži konačan, iz lente vremena izdvojen zaborav.

Treći dan

Moguće da zbog svog prividnog, očito pretjeranog odricanja od sjećanja, ovog uvoda u festival zaborava, u Berlinu nisam

snimio ni jednu fotografiju. Razlog je doduše možda tražiti u tome što nemam fotoaparatus, a od pametnih telefona zazirem. Taj me višak dostupnosti, komunikacije i informacija plaši, kao što su me kao dječaka plašila pitanja: u svakom bio sam sklon vidjeti klopku, hrđavu neman odgovora kao atak na moju ličnu slobodu, stoičko stanje neodređenosti.

Treba dodati još da se u tom bijegu od sjećanja sasvim izvjesno krio i strah od ljubavi. Jer samo totalnu, čistu ljubav, ništa drugo do ljubavi – neraskidive, opsesivne, obavezujuće – sam oduvijek gajio prema sjećanju, svom kao i svačijem tuđem.

Sjećanje Jugoslavena moje generacije, sjećanje dakle uopće posljednjih Jugoslavena, dopušta ipak jedan sasvim konkretan polaroid. Taj se iznuđen poklon, najčešće kao jedini svoje vrste, naselio prije svega u albume ubrzo potom rasutih porodica, koje si tehnologiju instant-uspomena nisu mogle priuštiti. A za ono upamćeno je ionako većim dijelom zaslužna upravo fotografija. Oči leće nadjačale su odavno naše vlastite oči. Nestali su tako u magli osamdesetih godina slonovi Moire Orfei, iščezao je cirkuski šator negdje na Turskoj kuli, na rubu vrelog mediteranskog grada u vrijeme minivala, mokasinki i vespi; izvan dohvata ostaju točke na trapezu, žongleri, piljevina, krotitelj lavova, klaunovi i orkestar, iščilio je miris šećerne vune i kokica, buka prometa i autobus broj osam koji je tada vozio Marmontovom i kojim smo sasvim moguće onamo stigli: sve što je ostalo ta je usputna fotografija s majmunom, mladom čimpanzom što ju je, u tom neovlaštenom činu proizvodnje mog sjećanja, cirkuski čovjek rutinski i bez pitanja spustio u moje krilo. Taj dodir kože i krzna, zagrljaj djeteta i životinje – susret dakle dvaju tijela posve životinjskih – ostao je u mom rječniku asocijacija upisan kao *bliskost*, izravna emanacija i školski prikaz onoga Levinasovog “boga u licu drugog”.

Četvrti dan

U svojih trideset sedam godina iskusio sam samo jednu istinski blisku smrt, onu očeva oca. Otad je prošlo četvrt stoljeća, i njezin okus već mi je ponešto stran. Za čovjeka moje dobi, odraslog usto, kao i svi moji preci čija su mi imena poznata, u vrijeme rata, srećom doduše tek na njegovim skliskim marginama, ta je činjenica gotovo nevjerojatna. Moguće da je taj izostanak mojih mrtvih zaslužan za pretjeran defile smrti ovim, kao i svim ostalim mojim stranicama. Za neke druge, u čije cipele ne mogu i ne želim stati, predstavlja smrt vrstu onih deva koje iz *Biblije* izvodi Borges. Stvar samorazumljivu, moguće prisnu, svakako prisutnu u mjeri i na način da je nije nužno izrijeckom spominjati. Za mene umiranje predstavlja nepoznanicu, skoro sve moje intimne smrti tek se imaju desiti. Ta je okolnost istodobno izraz vanredne privilegije i tijesna kulisa. I toj se od smrti sačinjenoj budućnosti pokušavam prikrasti, na nju se svići raščinjavajući je formom, što je rabota naravno blesava barem jednako koliko neizvediva, nemoguća. Pisanje u smjeru smrti, pokušaj njezinog vježbanja ili dresure tekstem, besmisleno je koliko i pisanje protiv smrti.

To je vjerojatno jedan od razloga tome što usvajam mrtve. Svakog umirućeg sklon sam promatrati kao na neki način svojeg, a zajednicu svih dosad pokopanih i spaljenih kao proširenu porodicu od prašine, porodicu bezimenu i neopipljivu, jer jedino takvo nešto suštinski naše može i mora biti. A ovaj grad ne samo da je savršeni grad mrtvih – mrtviji nego Bruges – la – Morte, Babilon, Pompeji i Hirošima zajedno – nego je i ovo vrijeme također više od drugih vrijeme mrtvih. Epoha hropca i poopćenja. Umiru susjedi koje ne poznajem predstavljajući se vlastitom smrću, to je ono u svemu neizdrživo tužno i strašno. Knjige koje će iznijeti za njima naselit će uskoro smetlišta i štandove buvljih pijaca. A smrt, odsustvo glagola, dolazi kako već običava doći.

O njoj se, o smrti, danas govori kao o nečem sramotnom, prostom. A smrt to po svojoj prirodi nije i nikad ne može biti. Barem ne na način kako su trivijalne, neučtive, na kraju krajeva netočne riječi kao na primjer *nacija*, *patriotizam*, *granica*. Smrt je prostačka jedino ako je se nanese.

Peti dan

Svaki dan prelazim ulicu Mehringdamm. Iz želje, više nego iz nužnosti. I to je, ne samo širina duše i opseg noći, ono što čini veliki grad: mogućnost banalnih izbora, postojanje alternative. Za one, naravno, koji si alternativu mogu priuštiti.

Prelazim često. Neovisno o dobu dana. Svejedno idem li u šetnju, kod Turčina po masline iz Antalye ili kod Talijana na uglu Kreuzbergstraße i Großbeerenstraße na *un caffè nero come loliva napoletana*, i svaki put srećem to lice šibano kišom, upadljivo nalik Krležinom iz šezdesetih godina, lice usahlo, sušeno suncem koje je uvijek škrto, i ta rezignirana, u sebe urušena usta i oči uprte ni u što pripadaju, ili su pripadale doktoru Gottfriedu Bennu. Ovdje, na broju trideset osam, imao je od 1913., kad je patologiju definitivno odmijenila dermatologija, a ljubavna afera s Else Lasker-Schüler slijegala se u prijateljstvo, do 1953., kada se već i sam spremao postati predmetom vlastite stručne strasti, doktor Benn ordinaciju i manji stan. Kad bi crteži umjeli starjeti, kroz desetak godina ovaj bi otisak pjesničkog lica izbledio do neopipljivosti onoga prozirnog, posljednjeg Vaništinog portreta. Svaki put kada kraj ploče prolazim sjetim se pjesme “Što je zlo”, njenog najtišeg krešenda koji u Žmegačevom prijevodu glasi: *Najgore: / ne umrijeti ljeti / kada je sve svijetlo / i zemlja pod ašovom laka.*

A ova zima koja je došla sa svojim mrakom čudna je zima. Od -13 stupnjeva Celzija i zaleđenih kanala temperatura se u istom tjednu penje do +18. U Dalmaciji sada cvjetaju bademi. Jedne je nedjelje Hasenheide prepun sanjkača, već iduće pupaju prvi nudisti. Talijan, ćelavi Napoletanac koji kave već neko vrijeme prodaje samo za ponijeti, tvrdi da točno zna odakle dolazi ta neočekivana vrućina, i kaže da neki nečujni đavao u tome mora imati prste. Ako postoje pitanja pakla, ovog čovjeka odaslog pod grotlom Vezuva sklon sam po tom pitanju smatrati ekspertom. Oboje, ipak, znamo da jedan nudist ne čini proljeće.

* * *

Još jedna ploča prati me u šetnji, najčešće subotom, kada se sklope štandovi s povrćem i delikatesama i Winterfeldplatz, jedno od rijetkih mjesta gdje je makar još vikendom moguće vidjeti ljude barem izdaleka slične svom predlošku, opet opusti slijevajući se u ulicu Maaßen. Ploča je teška, izlivena od punog željeza, i pojavom kao da parira težini u nju upisanoga zločina. On sam ostaje ovom prilikom prešućen, kao da u masovnom ubojstvu može i ima biti nešto samorazumljivo. Ta je tišina gusta, gušava.

Tekst glasi: “Rodna kuća Nelly Sachs, počasne građanke Berlina, književne nobelovke 1966. godine”. Ni riječi o ognju i maču, o noći i magli, o malju i plinskoj komori koji su pjesnikinju iz grada izgnali, niti slova o glasu koji ju je napustio (*pred silnim terorom / ostadoh nijema*), o bijegu logorskoj peći i ludoj, dementnoj smrti u Štokholmu gdje se, za razliku od tolikih drugih, ali bez razuma, uspjela skloniti. U *Metežu*, ponešto narcisoidnoj no fascinantnoj, nedavno štampanoj kronici šezdesetih i sedamdesetih, H. M. Enzesberger detaljno će i iz prve ruke opisati njezine zadnje godine. Riječi, dakle, izostaju, ali ponovo govore oči: prazne, crne duplje izglođanog metala, dvije sitne

eksplozije, zure u ono prošlo na način Benjaminovog Anđela povijesti, Kleeovog *Angelusa*. Ta lažna utočišta, sljepoća sjećanja koje se opire svirepoj lakoći Sada, zbrajajući se u također prešućen krik. Noseći te oči kući, čovjek kao da čitavo stoljeće započinje iznova, ne vjerujući ovaj put ničemu osim noći. Kao maleno srce kukca negdje u meni osama, osveta nađenog vremena, tihi Čehov.

Dora: Kada bi samo bilo moguće otići u Berlin, postati neovisna, živjeti od jednog dana do drugog, ako treba biti i gladna, no pustiti da se snaga oslobodi, umjesto da se besmisleno akumulira, ili – umjesto da se jednostavno slije u ništa.

Šesti dan

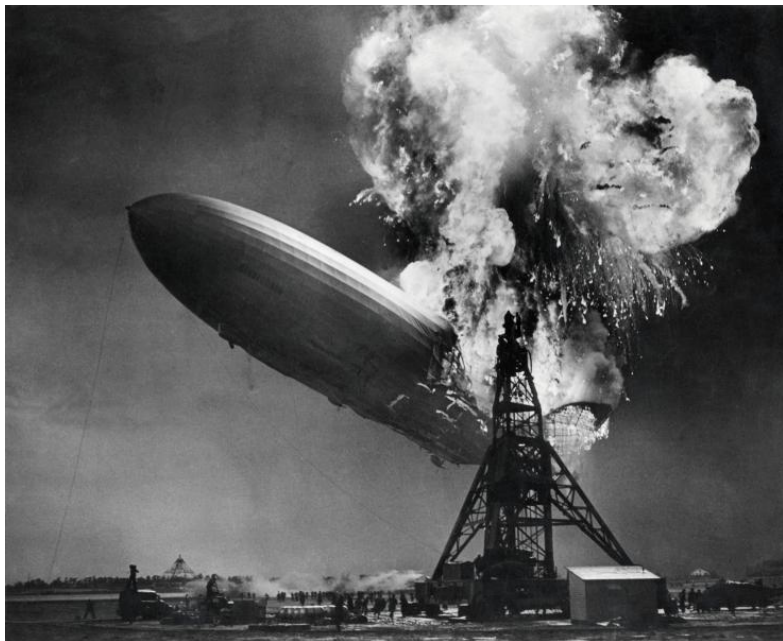
U grad sam stizao na mnoge načine. Na način obezglavljenoga studenta. Na način šetača, izgubljenog, onoga koji posrće prostorom, posjetioca koncerata i party-turista. Na način ilegalnog imigranta. Poslom književnim i posredstvom književnih rezidencija, rezidencija sličnih sjemenkama ispunjenim kućicama za ptice, plaštu za košute, grumenju soli razbacanom šumama zimi. Kanalima umalo štakorskim i skoro diplomatskim. Trošeći, zarađujući ili posve izbjegavajući tokove novca. Dolazio sam da ne odem, a ipak je u pitanju najčešće bio povratak. Putovao sam vlakovima, avionima, autobusima, teretnim vozilima i osobnim automobilima. Od konvencionalnijih prijevoznih sredstava nisam još došao brodom, sijekuci čajne valove Špreje, ni pješke, što uostalom nije uspjelo ni razočaranom Bajagićevom ocu.

Posebno mi je žao što nikad, izuzev jednom nadugo i iznimno detaljno u snu, nisam letio cepelinom. Rečeno ipak treba uzeti uvjetno. Zenit njihovog komercijalnog kruženja poklapa

se s epohom uspona uredno podšišane, začesljane nacističke rulje. U vrijeme konjskih gas maski, Iperita i plačnih dječaćkih pisama njemački cepelini su sijali mrtve bombardirajući britanske gradove. Kasnije, u doba prvih tampona, najlonki i C vitamina uglavnom će – što će biti zapečaćeno uzornim predkonkordskim katastrofama, prije svega fatalnim slijetanjem “Hindenburga” – karbonizirajući ih, života lišavati vlastite putnike.

Nekad davno postojao je dakle taj elegancijski eksces, disproporcija veličine i mase, negativ crne rupe na nebu. Prežderani torpeda koji je, daleki predak magnetnog vlaka, nečujno klizio nad oceanom, dvjesto metara nad površinom olujno tamnom od same njegove sjene, a gore na ostakljenoj palubi zubi su udarali o kristal, noževi lijegali na plavo obrubljene porculanske tanjure i šuštale novine, *Berliner Montagspost*, *Deutsche allgemeine Zeitung* i *AZ am Abend*... Ti su trpovi s nebeskog dna trebali pristajati također na krov Empire State Buildinga. Iako se to, zbog vjetra, izjalovilo. Još krajem pretprošlog stoljeća uzlijetali su sa Sudkreuza zračni baloni do visine od jedanaest tisuća metara, a ošamućeni istraživači u košarama drogirali su se kisikom, kao onaj narkoman, Hillary. Cepelini na redovnim linijama prizemljivali su i na trave Tempelhofa. Sladak, naftom natopljen miris smrti još uvijek tinja u susjedstvu. Istresam ga iz džepova nalik na mrvice, trijebim iz kose, noćima krišom prinosim nosu kao izvezen, kloroformom natopljen rupčić.

Fotografija karmičkog udesa “Hindenburga”, Titanika transatlantskih nebesa, snimljena 6. maja 1937. u New Jerseyju, sama po sebi predstavlja čudo, nadrealistički estetski čin. Susret Eiffelovog tornja i tikvice na operacionom stolu, uz tihi, *stacatto* orkestar vatrometa.

Sljedeća fotografija, iako kronološki prethodeća, zabilježena je iznad Manhattana neposredno prije paklenog fijaska – ili možda upravo raskošnog, oglednog paklenog trijumfa – i izgleda kao kolaž. Dvokrilac u pratnji titana djeluje kao insekt. Svastike nalik na ventilatore oru oblake, gizdave na način talijanskih ili moguće španjolskih oficira, i gotovo da se sve skupa može promatrati kao otpočетка svršena stvar, pitanje sudbine. Ali pokoriti se sudbini znači povjerovati da ona postoji. Potonje pak podrazumijeva totalni trijumf smrti nad ljepotom i ljubavi, to jest potpunu, apsolutnu pobjedu vremena. Vremena čiji posao poštujem i istovremeno najstrastvenije mrzim, kao kontrolore u javnom prijevozu. I bezuvjetnu ljepotu cepelina uspjeli su upropastiti nacisti, dominantni osjećaj ostaje nakraju *Schadenfreude*.

* * *

Pod noktima, nalik koži južnoga ljubavnika, bridi epiderma zadnjeg zimskog sutona. Vjeđe su obješene, i napetost u električnim vodovima kao da jedva primjetno popušta. Ovaj put ušao sam automobilom. Imali smo više očiju nego kotača. Oliver je, kao jedini vozač – stanje među punoljetnim Jugoslavenima sasvim endemsko, to naše uporno nevoženje – preko četrnaest sati tjerao stroj. Puzali smo uz bilo Dunava, preko Linza, Passaua i Regensburga, grada u čijem imenu šuškuju kiše. Iz Češke više nije bilo moguće ući. Virus je ondje digao logore i spustio granične rampe. Na tim prljavim crtama duge cijevi, ljudi obučeni kao u filmovima o eboli, i ovaj s bolešću srasli život se odjednom činio očajno stvarnim. Mrtvima je, njihovoj upornoj suzdržanosti, valjalo vjerovati na riječ. Topao sunčan dan odmijenila je najednom snježna mećava, lomeći drveće i čineći registarske tablice nečitkim. Stiglo je, očito, proljeće.